Luminile şi umbrele exilului

Alexandra CIOCÂRLIE

Din lucrările memorialistice, din interviurile acordate şi din alte însemnări de tip confesiv se poate contura o imagine a feluritelor moduri în care au perceput experiența exilului personal scriitorii români stabiliți la Paris după instalarea regimului comunist în România. În multe cazuri, nu este vorba de realizarea unui bilanţ retrospectiv global, ci de observații sporadice care, puse alături, permit totuşi reconstituirea unui tablou general. Fiecare surghiunit a receptat în felul său despărțirea de țara de origine. Dincolo de trăirea individuală, există însă şi destule trăsături comune între diferitele raportări la acest fenomen de ruptură impusă de împrejurările istorice. Ne propunem să evidențiem câteva din aspectele definitorii ale exilului, aşa cum reies ele din mărturiile directe, mai mult sau mai puțin obiective, ale scriitorilor implicați.

Dintre avantajele noii lor existențe după ce au trecut cortina de fier, majoritatea celor scăpați dintr-un regim de dictatură au apreciat cu precădere libertatea de mişcare dobândită în țara de adopție. Presimțind persecuțiile comuniste, Theodor Cazaban s-a pus la adăpost într-o țară neatârnată („Am venit în Franța [...] ca un refugiat care-şi salvează viața" – Cazaban 2002: 171). Amețit de posibilitatea de a acționa nestingherit după propria voință, Virgil Ierunca a trăit momente de fervoare pe străzile Parisului („Amețeala lucidă a străzii îmi pune în simțuri libertatea" – Ierunca 2000: 142). Înspăimântat la aflarea veştii că ruşii au fabricat prima lor bombă atomică, el s-a liniştit doar la gândul că se afla la Paris, în zona liberă a Europei („Un fel de panică mă năpădeşte, dar încetul cu încetul mă împac cu iremediabilul. Pentru prima dată mă gândesc la Paris, pentru prima oară el devine oraşul «meu»" – Ierunca 2000: 87). Scriitor colaboraționist, răsfățat al regimului comunist din România, Petru Dumitriu a abandonat opulența de acasă pentru anonimatul francez de dragul libertății spirituale posibile doar într-o țară neaservită Moscovei (Dumitriu 1995: 115). După anii petrecuți în totalitarism, Ilie Constantin a trăit experiența revigorantă de a descoperi independența desăvârşită a gândirii la Paris. Supus presiunilor insistente ale securității de a deveni informator, el s-a rupt de tot ce contase în existența lui anterioară pentru a-şi lua viața de la capăt într-un mediu lipsit de constrângeri politice („mă pierdusem familial, literar, ca poziție socială, dar şi câştigasem viața în afara delațiunii şi a fricii, existența liberă" – Constantin 2000: 217). În bilanțul de sfârşit de an din 1987, Bujor Nedelcovici a socotit că actul plecării din România a fost crucial pentru supraviețuirea sa umană şi artistică prin stabilirea într-un spațiu eliberat de teamă („Esențialul a fost salvat: viața şi creația" – Nedelcovici 2005: 97). El s-a simțit în siguranță doar când a ajuns la Paris: exilându-se, şi-a depăşit toate vechile aprehensiuni stârnite de un regim

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

tiranic şi a putut trăi firesc, ferit de ameninţări („Evadând din sistemul dictatorial românesc, am învins frica, incertitudinea – în fiecare clipă se putea întâmpla ceva – şi am dobândit normalitatea, împăcare cu sinele ascuns" – Nedelcovici 2005). Sosit, pe un drum invers celui străbătut cândva de Ovidiu, de la periferie în centrul lumii, Matei Vişniec nu a resimţit exilul ca pe o povară de vreme ce acesta l-a eliberat dintr-o ţară unde nu se întrezărea nimic bun la orizont („În 87, septembrie, când am plecat eu la Paris cu viză de turist, nu se vedea nicio urmă de scufundare definitivă. Mi se părea că totul va continua, la fel, la nesfârşit – Vişniec 2007"). Posibilitatea de a trăi neîngrădit în Franţa l-a făcut pe Dinu Flămând să treacă peste toate dificultăţile de a se adapta la mentalitatea occidentală („N-o să pot gândi niciodată cum gândesc ei. Dar în acelaşi timp, aerul de libertate de aici, libertatea efectivă" – Flămând 1993). Venit dintr-un spaţiu al imobilizării forţate, pe Virgil Tănase l-a fascinat, de cum a păşit în Apus, facilitatea de mişcare, de a călători oriunde dorea, fără a da socoteală autorităţilor („eram fermecat că puteam călători liber" – Tănase 1996: 108). De libertatea firească de a vedea lumea a profitat şi Bujor Nedelcovici: dornic să se impregneze de atmosfera fiecărui ţinut descoperit (Nedelcovici 2005: 79), el înceta să se mai gândească la trecut, în primele sale drumeţii, spre a sorbi cu nesaţ frumuseţea locului şi a timpului prezent („Uit tot ce am lăsat în urma mea şi pentru lungi clipe eliberatoare mă bucur de imaginile ce mă înconjoară" – Nedelcovici 2005: 81). Întoarcerea în ţara lăsată în urmă ar fi însemnat recăderea în captivitate, aşa că nu e de mirare că majoritatea proscrişilor au avut un coşmar cu scenariu identic, cel de a se regăsi brusc la Bucureşti, fără posibilitatea de a mai pleca de acolo (Ierunca 2000: 49; Lovinescu 1999: 83, 187; Dumitriu 1995: 137; Astaloş 2004: 211, 212, 213; Nedelcovici 2005: 75). Fizic şi spiritual, părăsirea României a însemnat pentru exilaţi o adevărată eliberare. Dincolo de simpla posibilitate de deplasare fără restricţii, de neconceput într-o ţară poliţienească, dar de la sine înţeleasă într-un stat de drept, plecarea a echivalat cu o evadare salvatoare din captivitate, dintr-un loc sufocant al tuturor restricţiilor şi interdicţiilor în care existenţa normală nu mai părea posibilă.

Odată ajunşi în Franţa, intelectualii români au pătruns într-un univers fundamental diferit de cel familiar lor până atunci. Bujor Nedelcovici s-a arătat recunoscător pentru această şansă de a pricepe rosturile altei lumi („Datorez exilului o cunoaştere a unei realităţi politice, culturale şi spirituale" – Nedelcovici 2004). Izbit de varietatea coloristică occidentală, atât de puţin asemănătoare cu cenuşiul românesc, Virgil Tănase a avut reacţia estetic-senzuală, iar nu politică, de a se găsi brusc într-un spaţiu cu totul insolit („am primit un veritabil şoc vizual datorită diversităţii şi violenţei culorilor [...] Era un şoc fizic: descoperirea unei noi planete" – Tănase 1996). Mulţi exilaţi au practicat la Paris o meserie nouă, iar unii au explorat cu pasiune tainele domeniului de activitate inedit. Printr-un stagiu de informatică, Alexandru Papilian a intrat direct în contact cu spiritul occidental, ceea ce i-a modificat modul de a gândi. Ulterior, a devenit jurnalist şi astfel a putut ajunge în zone greu abordabile spre a scormoni realitatea aflată în continuă schimbare („sunt sedus de ziaristică atât ca tehnică jurnalistică, dar şi ca posibilitate de a pătrunde în domenii şi locuri în care altfel nu ai acces" – Papilian 1992). Dinu Flămând s-a lăsat şi el atras de ritmul frenetic al gazetăriei, care-i dădea sentimentul că nu mai există decât clipa prezentă, când microfonul aproape creează ştirea („cea

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

mai pasionantă şi cea mai obositoare meserie... diferă ritmul, timpul, ce s-a întâmplat săptămâna trecută nu mai există" – Flămând 1993). Stabilirea în Occident a însemnat pentru exilaţi descoperirea unor oportunităţi mai puţin dezvoltate sau chiar inexistente în România.

Un avantaj particular evidenţiat de mulţi scriitori români aflaţi în pribegie, a fost cel de a se instala tocmai la Paris, strălucit focar cultural. Din perspectiva Monicăi Lovinescu, era importantă posibilitatea de a se stabili în capitala Franţei, răscruce de culturi, punct de pornire ideal al oricăror manifestări intelectuale („tot ceea ce venea din lumea întreagă să se verifice pe rampa de lansare a Parisului" – Lovinescu 2001: 13); Theodor Cazaban se bucura de prezenţa sa într-un loc ce favorizează ecloziunea spirituală aşezându-i pe oameni într-un climat prin excelenţă cultural („Este aproape fatal să te cultivi când trăieşti la Paris" – Cazaban 2002: 213); George Astaloş socotea că oraşul prilejuieşte mereu punerea în circulaţie a unor inovaţii artistice majore („cea mai importantă metropolă a lumii, al cărei diapazon a dat tonul creaţiei universale moderne" – Astaloş 2004: 233); Virgil Tănase găsea că „pentru români, centrul lumii se află la Paris" (Tănase 1996: 33). Era la mijloc vechea fascinaţie galică a intelectualilor din România, ţară atât de îndatorată istoric surorii sale latine („Am venit [...] cu pasiunea pe care o nutream, ca toţi românii, de altfel, pentru Franţa" – Cazaban 2002: 171). La aceasta se adăuga consideraţia deosebită acordată de toţi Parisului („prestigiul pe care-l capătă în ochii lor faptul că trăiesc la Paris" – Stolojan 1996: 130). În plus, majoritatea exilaţilor aveau senzaţia că au ajuns într-o lume familiară, de multă vreme cunoscută: Monica Lovinescu se considera intim legată de Paris („Mă simt, dacă nu acasă, cel puţin de-ai casei. Cât poţi să nu te simţi străin în alt loc decât acela unde te-ai născut, aici a fost" – Lovinescu 2001: 218); Sanda Stolojan confirma impresia românilor de a fi în spaţiul lor („când te gândeşti că tocmai în această Franţă, plină de contradicţii şi aşa de puţin făcută în aparenţă pentru a înţelege problemele noastre, se simt românii cel mai «la ei acasă»" – Stolojan 1996: 108). Matei Vişniec a regăsit aici un loc bine ştiut din cărţi şi închipuire („Eram, ca să zic aşa, în patria mea mentală, într-o proiecţie pe care o îmbogăţisem cu lecturile mele de ani şi ani de zile, şi când am ajuns acolo totul îmi era cunoscut" – Vişniec 2007). Acasă s-au simţit la Paris şi Ilie Constantin, incapabil o vreme să lipsească mai mult de o lună de acolo („tot timpul sunt nerăbdător să revin în acest oraş" – Constantin 2000: 212), şi Bujor Nedelcovici, deja deprins să trăiască şi să scrie în metropola franceză („Faptul că am publicat în Franţa câteva cărţi care s-au bucurat de un oarecare succes şi că trăiesc aici de mai mulţi ani mă fac să mă simt... «la mine acasă»" – Nedelcovici 2000). Oraşul de adopţie s-a dovedit a fi un spaţiu benefic pentru proscrişii români legaţi în chip tradiţional de el.

Unii dintre cei care şi-au părăsit ţara pentru o nouă viaţă au văzut în exil o iniţiere presupunând încercarea propriei tării de caracter („un spaţiu de confruntare morală, un prilej de adâncă verificare cu sine" – Ierunca 2000: 343), o necesară înfrângere a mândriei dublată de sondarea profunzimilor fiinţei în efortul de armonizare lăuntrică („un exerciţiu de perpetuă umilinţă, marcat de adevărata regăsire de sine" – Astaloş 2004: 109). Theodor Cazaban refuza să acorde surghiunului semnificaţie iniţiatică arătând că cei siliţi să plece din ţara lor erau mai degrabă oameni umili decât indivizi superiori, capabili să se detaşeze de contingent

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

(„Să nu dăm exilatului calitatea spirituală pe care o posedă un mare inițiat, eliberat de această lume [...] Noi suntem niște inși modești" – Cazaban 2002: 26). Alți intelectuali au recurs însă la această interpretare a experienței lor de transplantare pe meleaguri străine. Aflați „pe drumul Damascului" (Ierunca 2000: 90), exilații au fost constrânși să-și ia viața de la început și să se purifice după ce au renunțat la o parte din ei înșiși („Noi, care am preferat exilul, care am luat totul de la început și am câștigat libertatea, am pierdut de asemenea o parte nevăzută din noi. A trebuit să ne amputăm, să ne curățim, să creștem altfel" – Stolojan 1996: 279). Prin sacrificarea întregii lor vieți anterioare, ei au păstrat doar elementele primordiale ale ființei („Exilul îl readuce pe om la esențialul care trece prin despuierea integrală: casă, limbă, ba chiar nume" – Stolojan 1996: 57). Doar reclădindu-se integral, și-au putut dobândi o nouă identitate („Trebuie să reconstruiesc totul pe alte temelii! Și cu alte cărămizi: trecut, sentimente, cunoaștere, rațiune, conștiință, Dumnezeu" – Nedelcovici 2005: 65). Totodată, exilații au renăscut în altă lume („Exilul e ceva foarte grav. E a doua naștere" – Flămând 2000a; vezi și Nedelcovici 2005: 47, 49, 57). Dintre toți scriitorii români stabiliți la Paris după al doilea război mondial, Bujor Nedelcovici a revenit cel mai des asupra definirii exilului ca probă inițiatică. El a înțeles în termeni aproape religioși părăsirea țării ca pe o „treaptă spre moarte", dar și un „ritual de pasaj spre lumină" (Nedelcovici 2005: 64), o „convertire pe drumul Damascului, urmată de o renaștere și o iluminare" (J, 105), o „ascеză interioară" dublată de „penitența exterioară" (Nedelcovici 2005: 117). Era vorba de o „probă a labirintului", o întoarcere după un „pelerinaj spiritual" încheiat prin mântuire (Nedelcovici 2005: 193), un „drum al cunoașterii" în care condiția de proscris se lasă depășită doar după ce au fost scoase „la suprafață reziduurile subconștiente" – doruri, complexe, amintiri (Nedelcovici 2005: 212). „Probă a adevărului" (Nedelcovici 2005: 542), pribegia a însemnat o „moarte și o înviere", descoperirea altei identități prin depășirea propriilor „limite și praguri și ridicarea la alt nivel moral, spiritual și cultural" (Nedelcovici 2005: 553). Celor care nu s-au pierdut și au avut forța morală de a trece peste încercarea revenirii la suprafață după cufundarea în ei înșiși, exilul le-a adus șansa de a se izbăvi. După mărturia unora din cei implicați, surghiunul le-a dat posibilitatea de a descoperi o altă lume și, mai mult, de a se descoperi pe ei înșiși.

Intelectualii români aflați la Paris au consemnat diferite alte avantaje ale noii lor situații, cum ar fi posibilitatea de a intra în contact, pe acest teren al hazardului, cu personaje inabordabile în mod normal („Spațiu de speranță, prin excelență, exilul devine astfel terenul întâlnirilor nesperate" – Astaloș 2004: 223) sau mobilitatea spirituală superioară celei a unor indivizi care nu s-au desprins niciodată de țara lor („Va fi un fel de ființă cosmopolită, un cetățean european care se poate deplasa cu mai multă ușurință pe plan psihologic decât francezii, nemții sau alți cetățeni europeni de baștină" – Țepeneag 2003: 139). În scrierile proscrișilor sunt însă invocate cu mult mai multă insistență neajunsurile exilului. Dintre acestea, des pomenite sunt grijile materiale și sărăcia îndurate, cel puțin o vreme, de cei care și-au abandonat toate bunurile în România. Monica Lovinescu a surprins imaginea jalnică a cozilor formate din solicitanții de azil copleșiți de frică și nevoi („Ieșiți din lagăr, sau izgoniți de teama de a ajunge acolo, toți cei ce fac azi coadă pe rue Copernic au lăsat o casă, o familie, o țară – unii chiar un destin – spre a se milogi

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

după altă identitate" – Lovinescu 1999: 62-63); Virgil Ierunca a notat mizeria în care a trăit în primii săi ani la Paris („nu mâncasem astăzi din lipsă de arginți. Sunt atât de sărac acum, încât până şi drumurile prin Paris le fac pe jos, fără metrou sau autobuze" – Ierunca 2000: 127); Theodor Cazaban s-a declarat scandalizat de faptul că în România proscrişii au fost socotiți drept beneficiari abuzivi ai unui trai îmbelşugat, deşi ei erau nişte oameni amărâți confruntați cu toate dificultățile începutului („am suferit atâta la Paris în 1948, când nu era încă niciun sistem de ajutorare; am fost obligați să facem, unii dintre noi, chiar intelectuali, muncile cele mai grele. Iar românii din țară te numesc «profitor» şi «îmbuibat»" – Cazaban 2002: 99); Paul Goma a fost mereu preocupat de nesiguranța materială amenințătoare chiar pentru scrisul său („ruperile, întreruperile, indisponibilitatea – pentru scris – vin în mare parte din nesiguranța materială în care trăim" – Goma 1997a: 54; vezi şi 209, 220, 297). George Astaloş socotea că existența exilatului era periclitată în permanență de spectrul lipsurilor („simțul riscului este mult mai dezvoltat decât la muritorul de rând, a cărui existență nu este pusă sub semnul penuriei cronice iminente" – Astaloş 2004: 184). El a observat năstrușnicele închipuiri de agonisire ale proscrişilor („E de neînchipuit gradul de inventivitate şi multitudinea de forme prin care exilatul visează să se căpătuiască" – Astaloş 2004: 169): aceste plăsmuiri erau oarecum fireşti pentru nişte oameni supuşi veşnicelor suişuri şi coborâşuri ale unei existențe nestatornice în care totul poate fi pierdut de la o zi la alta („Capricioasă e viața exilatului! „«Azi ai, mâine n-ai»" – Astaloş 2004: 187). Chiar şi cei care s-au adaptat mai uşor în țara adoptivă, au avut de depăşit dificultăți financiare: Virgil Tănase şi-a amintit de lipsurile financiare ale începutului când problema banilor i-a „otrăvit viața la Paris" (Tănase 1996: 114), Alexandru Papilian a evocat greutățile inițiale ale vieții sale pariziene în perioada în care a „tras mâța de coadă" (Papilian 1992). În general, existența exilaților a fost marcată de privațiuni materiale.

Cei care au părăsit România nu au renunțat doar la bunurile lor pentru a-şi reface viața de la zero pe alte meleaguri, dar s-au separat şi de oamenii ori peisajele dragi. Pentru majoritatea exilaților, grea a fost despărțirea de familie şi prieteni, de casă şi locurile bine ştiute spre a porni într-o aventură nesigură („trecutul, amintirile, copilăria, iubirile, prieteniile, toate părăsite pentru un viitor necunoscut" – Nedelcovici 2005: 547; vezi şi Stolojan 1996: 188; Constantin 2000: 217). În opinia lui Bujor Nedelcovici, plecarea a însemnat o pierdere totală – incluzând şi amintirile sau sufletul („exilatul îşi lasă o parte din trup şi suflet «pescuitorilor de oameni» – şi fuge pentru a se salva. Exilul este efortul sisific în care exilatul se străduieşte să redobândească o parte din trupul şi sufletul pierdute pentru totdeauna" – Nedelcovici 2005: 67). Raportarea la propriul trecut a fost dificilă pentru proscrişi. Ilie Constantin socotea că plecarea l-a obligat să-şi anihileze existența anterioară („Îmi spuneam că trecutul trebuia să dispară, să rămână la locul lui, şi că viața mea trebuia să se schimbe" – Constantin 2000: 205). În schimb, George Astaloş considera că mulți căutau în exil să-şi modeleze viața actuală în funcție de amintiri spre a regăsi cândva traiul lor de odinioară („Exilatul autentic îşi clădeşte prezentul pe imaginile unui trecut, în speranța unei ipotetice recuperări viitoare a modului inițial de viață" – Astaloş 2004: 55). În ce o priveşte, Sanda Stolojan identifica rămăşagul celor lipsiți de țara lor în conservarea memoriei fără ca existența de odinioară să o copleşească

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

pe cea cotidiană („Să păstrezi aprinsă flacăra trecutului fără s-o laşi să te devoreze, acesta este pariul nostru existenţial, pariul nostru, al celor care trăim starea exilului" – Stolojan 1996: 7). Dezrădăcinarea a echivalat însă – credea Dumitru Ţepeneag – cu riscul risipirii reperelor prin sentimentul de a nu mai avea o instanţă morală în faţa căreia să fii dator să-ţi justifici acţiunile („în dezrădăcinarea lui, nu-şi cunoaşte decât interesele materiale, nu şi datoriile morale. Nu mai are de dat socoteală" – Ţepeneag 2000: 166). Orientarea în noua viaţă din ţara de adopţie presupune întrucâtva pierderea punctelor de referinţă din vechea existenţă.

Un obstacol aflat în calea exilaţilor a fost declasarea socială: uneori, ei au renunţat la o situaţie stabilă în România pentru a trăi din expediente în Occident, o bucată mai scurtă sau mai lungă de timp. Redactor la diferite reviste şi la studioul cinematografic în Bucureşti, Ilie Constantin a lucrat multă vreme la Paris ca paznic la un parking subteran cu gândul că acceptarea meseriilor oricât de umile era preţul vieţii în libertate („În mod premeditat, m-am mulţumit cu slujba modestă pe care mi-o găsisem, dar care era a mea" – Constantin 2000: 205). George Astaloş considera că renunţarea silită la propria profesiune era printre principalele neajunsuri ale existenţei celor deplasaţi în afara spaţiului lor vital („Anii de dezrădăcinare, efortul de adaptare la mentalitatea altei lumi, dificultăţile materiale, goana după actele necesare rezidenţei în ţara de adopţie, descalificarea profesională, reciclarea fără voie şi multe alte inconveniente de care se lovea un exilat" – Astaloş 2004: 89). Portar pentru o vreme la un mare imobil dintr-un cartier de lux al Parisului, Bujor Nedelcovici a socotit că primirea oricărei ocupaţii făcea parte din aventura cunoaşterii presupusă de exil („Faptul că sunt «huissier» nu are nicio importanţă. Am venit cu gândul să «nu refuz» nimic pentru a începe o nouă viaţă" – Nedelcovici 2005: 56). Paul Goma enumera decăderea socială printre încercările cumplite ale dezrădăcinării, uneori mai constrângătoare chiar ca detenţia („Exilul este o încercare cumplită, mulţi fiind puşcăriaşii jurând cu mâna pe inimă că e mai greu decât închisoarea – pentru motive sfâşietor de simple: înstrăinarea, ca la toţi dezrădăcinaţii, declasarea" – Goma 1998: 20). Theodor Cazaban a împărtăşit suferinţa proscrişilor de a nu se putea impune profesional şi material în Occident („Noi, exilaţii, am suferit în străinătate. Puţini au reuşit să răzbească" – Cazaban 2002: 169). Mulţi intelectuali români au trăit la Paris experienţa dureroasă a marginalizării sociale.

Pentru scriitori, nerecunoaşterea lor ca profesionişti de către literaţii occidentali însemna în sine un eşec. De acest tip de ratare vorbea Monica Lovinescu atunci când amintea obsesia scriitorilor români, incapabili să cucerească aplauzele pariziene, pentru reuşita lui Cioran, Eliade şi Ionesco („pe cât de consolatoare a fost pentru mândria noastră de vechi exilaţi reuşita excepţională a trinităţii Ionesco-Eliade-Cioran, pe atât s-a dovedit de nocivă pentru nou-veniţi [...] fiecare se întreba, sosind în exil, de ce nu i s-ar întâmpla şi lui la fel" – Lovinescu 2001: 109). Apreciat de confraţi în România, Ilie Constantin a resimţit dureros faptul de a fi socotit multă vreme la Paris un simplu diletant („La plecarea din ţară, eu mă vedeam drept un scriitor profesionist care se instala în Franţa. Aici, singurul statut ce-mi putea fi acordat era cel de scriitor amator" – Constantin 2000: 210). Conştient de dificultatea de a accede în mediul literar străin („Lumea literară franceză va fi existând pe undeva, dar e greu de pătruns în ea – cum nu poţi pătrunde în orizont" – Constantin

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

2000: 197), el şi-a considerat plecarea din României ca suprimare a propriei vieţi creatoare la care n-a revenit decât, după zece ani de tăcere, când a început să fie preţuit pentru poezia publicată în limba noii sale ţări („Fuga mea din ţară a fost riguros echivalentă unei sinucideri literare. De-a binelea eu am crezut că totul luase sfârşit, că scriitorul Ilie Constantin existase vreme de vreo zece-doisprezece ani" – Constantin 2000: 196). Cât despre Dinu Flămând, el a admis în exil ceea ce odinioară i s-ar fi părut de neconceput, anume că nu mai conta ca artist şi că putea supravieţui fără scris („A fost o perioadă în care a trebuit să accept că eu nici nu exist ca scriitor. A trebuit să consimt că, dacă vreau să exist în literatură, trebuie să încep de la zero. Am acceptat chiar că pot trăi fără literatură" – Flămând 2000b). Anonimatul intelectual a fost greu de suportat pentru mulţi autori români impuşi în ţara de origine. Sanda Stolojan arăta că pentru scriitorii dornici de glorie, admiraţi în România de cititori şi de critici, faptul de a nu fi cunoscuţi la Paris a constituit un obstacol psihologic („mai ales intelectualii care au fost răsfăţaţi cândva de regim, care sosesc plini de ambiţii, cu un ego dilatat de avantajele acordate scriitorilor în ţară, aceia cad de sus şi suferă de a se regăsi în rând cu toată lumea" – Stolojan 1996: 67). Ea însăşi a constatat cu o anume amărăciune că era ignorată printre francezii iluştri („În jurul nostru [...] dejunează celebrităţi pariziene din lumea literară, artistică, politică [...] îmi dau seama că voi fi întotdeauna o necunoscută pentru aceşti oameni" – Stolojan, 1999: 93). Copleşit de aplauze în România, Petru Dumitriu s-a trezit în postura neaşteptată de a fi neglijat cu totul ca scriitor în Franţa („dacă te uiţi bine cum sunt eu în opinia literară franceză – sunt mort, nu exist, ăsta-i adevărul" – Dumitriu 1995: 96). Dinu Flămând a înţeles că în noua lui situaţie notorietatea publică devenea irelevantă („dacă nu eşti în acord cu tine însuţi, ce importanţă are că eşti cunoscut?" – Flămând 1993). Dumitru Ţepeneag a descoperit că în lumea liberă bravura conta doar în înfruntarea lipsei de notorietate („Aici curajul nu ajută la nimic. Eventual la suportarea anonimatului" – Ţepeneag 2000: 197). Animator şi teoretician al onirismului la Bucureşti, el a ezitat să rămână în Franţa şi pentru că şi-a dat seama că scrierile sale puteau fi socotite cu adevărat inovatoare în România, până nu de mult aflată în zodia realismului socialist, mai puţin în Parisul tuturor experimentelor literare („«curajul» într-un context de libertate nu impresionează pe nimeni; nu am destule relaţii în cercurile avangardiste" - Ţepeneag 2006: 85).Viaţa în Occident a adus multor scriitori români de valoare deprofesionalizarea şi nerecunoaşterea adevăratului lor statut intelectual.

De multe ori, cei care şi-au părăsit ţinuturile natale au suferit o adevărată fractură existenţială. Ei au devenit meteci, „oamenii rupturii", cum îi numea, numindu-se totodată pe sine, Sanda Stolojan (Stolojan 1996: 234), care definea exilul ca stare intermediară definitorie pentru indivizi aflaţi întotdeauna în zona de demarcaţie, la limita lucrurilor („corespund stării de exil pur, aceleia care se situează în afară, care este afară, mereu în prag" – Stolojan 1996: 74). Niciodată întoarsă cu totul spre orizontul occidental, ea s-a simţit totdeauna suspendată între două lumi, având rădăcini româneşti, dar şi experienţă franceză („Franţa mă reţine prin cultura ei, prin limbă, prin viaţa dusă la Paris – dar rămân cineva «de acolo»" – Stolojan, 1999: 23). Petru Dumitriu vorbea de fractura din viaţa sa sfârtecată prin actul plecării din România („Să pleci? Să-ţi rupi viaţa în două? Ce, e un fleac? E jumătate de moarte" – Dumitriu 1995: 74), Bujor Nedelcovici a cunoscut dezagregarea fiinţei,

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

condiția scindată a proscrisului („Un exilat trăiește o criză existențială, o ruptură pe care o vrea lucidă, fără durere sau angoasă, o schizofrenie asumată și revelatoare" – Nedelcovici 2005: 552). În „situația-limită" a exilului (Ierunca 2000: 53), existența celor siliți să-și abandoneze țara nu și-a mai urmat cursul obișnuit, ci s-a desfășurat sub semnul discontinuității, a brutalei schimbări de direcție.

Neintegrați vreodată pe deplin în țara de adopție, incapabili să se asimileze localnicilor, mulți exilați au suferit de singurătate și izolare. Sanda Stolojan detecta complexul înstrăinării chiar în cazul celor care s-au bucurat de reușită materială sau profesională („mulți au reușit foarte bine la Paris. Poate că dacă fiecare ar fi sincer, ar mărturisi că se simte străin, sau singur sau alienat. Dar vanitatea te obligă, ții să te arăți într-o lumină cât mai favorabilă în saloanele mondene ale Exilului" – Stolojan 1996: 29). George Astaloș a perceput exilul ca o condamnare la solitudine („un exilat este, prin definiție, singur" – Astaloș 2004: 38). Separându-se mereu de ceilalți, Bujor Nedelcovici se ținuse departe de conaționalii cu alt mod de gândire decât el din România, iar în Franța s-a izolat de toți cei din jur („acolo m-am simțit tot timpul «un străin», iar aici sunt «străin printre străini»" – Nedelcovici 2005: 123). Stingher și retras la Paris, Paul Goma a fost chinuit de însingurare („din ce în ce mai nesigur, mai singur" – Goma 1997a: 174). Unii proscriși au găsit cu greu o cale de a intra în legătură cu cei aflați în preajmă, căci au trăit cu sentimentul, persistent sau temporar, că *acasă* e de fapt în alt loc decât cel în care se găseau ei („și astăzi, la mai bine de 30 de ani de când m-am stabilit la Paris, am senzația că sunt în voiaj, sau în vacanță, și că ruperea mea de pământurile natale nu e decât o chestiune de săptămâni sau de luni" – Astaloș 2004: 18; vezi și Lovinescu 2001: 161). Lipsa memoriei comune cu cei din jur o împiedica pe Sanda Stolojan să se apropie de aceștia („Nu există nimeni cu care să putem evoca amintiri personale dinainte [...] lipsește vieților noastre acel «legato» propriu vieților oamenilor care nu au cunoscut ruptura cu locurile și persoanele care îi «cunosc dintotdeauna»" – Stolojan 1996: 99), George Astaloș se simțea rareori în largul său cu cei întâlniți, relațiile cu ei rămânând doar ocazionale („În condițiile exilului, unde contactele umane sunt puse sub semnul întâmplării și unde nu ești decât extrem de rar pe aceeași lungime de undă cu cei cu care vii în contact, osmoza relațională este aproape irealizabilă" – Astaloș 2004: 159). Un obstacol îl constituia „indiferența" occidentalilor, acuzată de Sanda Stolojan (Stolojan 1996: 182), dar și de Ilie Constantin, primit „corect", dar „cu destulă nepăsare" în Franța (Constantin 2000: 231). Dincolo de răceala știută a celor din Apus, dezinteresul francezilor pentru problemele românești sau pentru drama Estului îl revolta pe Virgil Ierunca („Nimeni nu înțelege că, aiurea, oamenii sunt în război, în temnițe, n-au încheiat ciclul suferinței. Parizienii se bucură" – Ierunca 2000: 148). Aceeași impasibilitate îl scandaliza și pe Theodor Cazaban („Țările de dincolo de Cortina de fier căzuseră brusc, pentru opinia occidentală, într-un fel de neant [...] Francezii aveau cu totul alte preocupări, nu aveau timp pentru prăpădiții de exilați din Est" – Cazaban 2002: 105). Multă vreme, un refugiat din România comunistă avea toate șansele să se simtă marginalizat, suspectat ca reacționar sau îndepărtat de intelectualitatea de stânga din Apus: el era „respins ca fascist de îndată ce se declara anticomunist" (Lovinescu 1999: 85), tratat drept „reacționar" (Ierunca 2000: 64; vezi și 227, 337), „izolat, marginalizat, suduit ca «fascist» pentru simplul motiv că părăsise paradisul

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

popular din Est" (Ierunca 2000: 348; vezi şi 356). În cuvintele lui Dumitru Ţepeneag, „suntem marcaţi, suntem ciumaţi, noi, cei din Est; până şi adevărul spuselor noastre, veracitatea experienţei trăite într-un regim aşa-zis socialist ne sunt puse aici la îndoială" (Ţepeneag 2006: 163). În schimb, Petru Dumitriu s-a văzut tratat drept trădător de către cei cu simpatii pentru Uniunea Sovietică („m-am izbit de stânga comunizantă, sovietofilă. Era plină Germania. Ei priveau un om din Est ca pe un nedorit" – Dumitriu 1995: 94). Încercând sentimentul unei complexe alienări culturale şi politice, Dumitru Ţepeneag oscila în 1971 între a se întoarce în ţară sau a rămâne la Paris („dubla înstrăinare pe care o are de suportat un intelectual venit din Est: altă limbă, altă cultură, şi în plus, alt mod de gândire, alte idei politice" – Ţepeneag 2006: 163). În decizia sa iniţială de a reveni acasă a cântărit greu impresia de a fi oaspete nepoftit în orice adunare artistică pariziană („nu pot scăpa de o senzaţie care se declanşează de fiecare dată când mă aflu într-un grup de intelectuali francezi: aceea de intrus, ba chiar de persona non grata" – Ţepeneag 2006: 169). Pentru el, neputinţa proscrişilor de a coopera la iniţiativele intelectuale sau civice ale francezilor era greu de acceptat („exilatul e un fel de «artist al foamei» [...] pentru că el nu participă pe deplin la viaţa social-culturală a ţării gazdă" – Ţepeneag 1993: 65). Atitudinea rezervată a parizienilor a contribuit la reacţia de autoizolare a unor exilaţi apăsaţi de singurătate şi înstrăinare.

Existenţa celor strămutaţi din ţara lor a fost marcată de greutăţi de adaptare. Sanda Stolojan observa dificultatea de a se vedea trataţi ca toţi cei din jur resimţită de scriitorii obişnuiţi cu avantajele acordate lor în România, impas depăşit cu mai multă lejeritate de cei supuşi unui trai degradant în comunism, care se acomodau relativ rapid şi uitau dorul de ţară, de familie sau de obiceiurile de odinioară („Să stai la rând, o dată stabilit la Paris, iată obstacolul psihologic cel mai greu de trecut pentru nou-veniţi. Unii sosesc atât de umiliţi de viaţa sub jugul comunist încât se adaptează mai uşor [...] Ceilalţi, mai ales intelectualii [...] suferă de a se regăsi în rând cu toată lumea" – Stolojan 1996: 67). Amintindu-şi propriile trăiri la sosirea în Apus, ea şi-a evocat crisparea iniţială în mediul străin, incapacitatea de a-i înţelege pe francezi, precum şi de a le transmite acestora obsesiile româneşti („Eram naivi, nu realizam în ce măsură lumea de unde veneam le era cu totul necunoscută şi de neînţeles. Cu timpul, lucrurile s-au decantat, am învăţat să ne purtăm după «uzanţe», adică să situăm oamenii, să cunoaştem obiceiurile, limbajul, nuanţele acestei societăţi" – Stolojan 1996: 173). Una dintre cele mai grele încercări ale exilului era deprinderea cu modul de a fi al parizienilor, „efortul de adaptare la mentalitatea altei lumi" (Astaloş 2004: 89), „acomodarea la o altă viaţă, ritm, limbă, climă şi presiune atmosferică [...] a te integra într-o atmosferă, un stil, un ritual comportamental, altul decât cel în care ai trăit, un fel de a fi în relaţiile cu oamenii" (Nedelcovici 2004). Dinu Flămând şi-a mărturisit neputinţa de a se aclimatiza integral: din pricina diferenţelor de mentalitate, nu şi-a putut însuşi până la capăt unele din uzanţele occidentale („unele lucruri n-o să le pot face niciodată aşa cum le fac ei" – Flămând 1993). Rupt de ambianţa duşmănoasă din România, Bujor Nedelcovici s-a obişnuit greu cu cea străină („Mă aflu mereu între bucuria de a fi scăpat de «acolo» şi imposibilitatea de a fi «aici»". Acolo eram rupt de un mediu ostil şi străin, aici sunt străin de un mediu străin, fără să fie ostil" – Nedelcovici 2005: 77– 78). Învăţat cu rezerva de acasă, el a avut dificultăţi în a porni în lume la atac „în această «bătălie a

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

junglei» de fiecare zi" („«Acolo» aveam o vizuină a mea, o scorbură protectoare. «Aici» sunt obligat să ies în stradă, în arenă, cu cuțitul pregătit să ucid" – Nedelcovici 2005: 84). Efortul de a-şi însuşi stilul de viață occidental a fost costisitor pentru mulți exilați.

Unii intelectuali ajunşi în Franța nu au idealizat neapărat lumea în care s-au transplantat, ci i-au sesizat acut neajunsurile. Văzând în Occidentul Europei o lume a indiferenței, „şcoala inimii reci" (Dumitriu 1995: 88), un deşert ostil „pustiu, duşmănos, fără inimă" (Dumitriu 1995: 96), Petru Dumitriu l-a incriminat pentru neobişnuita „sterilitate mentală, lipsă de curiozitate, lipsă de încredere" (Dumitriu 1995: 97), ca şi pentru „dezorientarea, criza de valori" de aici (Dumitriu 1995: 103). La rândul său, cât timp a mai putut decide singur, Dumitru Țepeneag a preferat să înfrunte riscurile întoarcerii la Bucureşti decât să se lase absorbit într-o societate consumistă fără griji şi fără personalitate („Cu toate aceste perspective deloc surâzătoare, tot e mai bine să mă întorc decât să rămân să mă dizolv în acest Occident tembelizat şi narcotizat" – Țepeneag 2006: 246-247). Sanda Stolojan sesiza şi inconvenientele ce contrabalansau avantajele traiului parizian: relativitatea valorilor alături de libertatea conştiinței sau expresiei, limitele asumate alături de libertatea de acțiune („paradoxurile libertății în Occident: libertatea religioasă şi bisericile pustii, libertatea de gândi şi de a scrie şi valoarea relativă a lucrurilor, indiferența oamenilor, libertatea de a-şi alege acțiunile şi constrângerile nevăzute care dictează aceste alegeri" – Stolojan 1996: 182). Incapabili să mai suporte viața din România, scriitorii au conştientizat şi imperfecțiunile țării lor de adopție.

Cei care au părăsit România nu s-au simțit mereu în largul lor în noua viață. Unii consideră că exilul i-a alterat („Exilul: modifică, modelează, mutilează uneori" – Goma 1997a: 123; „Pentru orice scriitor, exilul e ca un fel de castrare, de mutilare gravă" – Țepeneag 2000: 145). Au trăit mereu cu sentimentul lipsei de stabilitate („de ce n-aş numi depeizare acest sentiment de neintegrare pe care-l resimt de când sunt aici? Senzație de vis monoton, de temporar şi trecător, de precar" – Țepeneag 2006: 162). Uneori, s-au găsit pe pragul cedării nervoase („De când am sosit în Franța, am sesizat că mă aflu într-o continuă transă [...] Poate din cauza unui mare consum nervos" – Nedelcovici 2005: 110) ori au înfruntat chiar riscul nebuniei („Exilul [...] presupune o mare forță morală şi spirituală. Dacă nu ai această putere, te sinucizi sau înnebuneşti" – Nedelcovici 2004). Au suferit de melancolie şi regret, de dorul adânc pentru persoanele şi locurile dragi lăsate în urmă („Nu am decât nostalgie [...] «suferința pe care ne-o creează proximitatea îndepărtatului»" [...] dorință de întoarcere" – Cazaban 2002: 24), au îndurat răul fizic şi insomnia („Am dureri de cap şi amețeli" – Nedelcovici 2005: 42; „Patru luni de când inima s-a revoltat. Abia acum a înțeles că «se află» pe un alt teritoriu şi într-un alt timp" – Nedelcovici 2005: 53). S-au simțit de multe ori părăsiți de şansă („această (con)ştiință mă făcea profund nefericit: după ce că eram sărac [...] făr-de-noroc (şi făr-de-țară), să nu pot eu publica măcar o cărțulie, în româneşte?" – Goma 1997a: 297). Au fost descumpăniți („figuri triste, dezorientate: exilații" – Nedelcovici 2005: 41) şi obosiți („E bine, dar foarte obositor. Şi totuşi! N-am voie să mă descurajez!" – Nedelcovici 2005: 92). Adesea s-au lăsat cuprinşi de îngrijorare („iată-mă din nou la Paris [...] dezabuzat şi neliniştit, aşteptând «să treacă timpul»" – Țepeneag 2006: 91, „Aici la Paris, tot timpul am fost nemulțumit" – Țepeneag 2006: 161; „În ciuda

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

atâtor activităţi care-mi vânau timpul în care aş fi putut să mă întreb care mi-este rostul [...] persistau [...] foiţe mâzgălite cu neliniştile şi traumele care nu voiau să dispară" – Lovinescu 2001: 217). N-au mai avut încredere în ei şi în viitor („nu mai ştiu ce vreau şi uit ce să doresc" – Ierunca 2000: 158; „e vremea să mă întreb ce voi deveni. Ca în atâtea nopţi, doresc nimicitor de tare să nu mă mai deştept dimineaţa" – Ierunca 2000: 160; „din ce în ce mai nesigur, mai singur" – Goma 1997a: 174; „Incertitudinea mi-a zdruncinat forţele fizice şi morale" – Nedelcovici 2005: 95). Li s-a întâmplat să fie de-a dreptul deznădăjduiţi („Acum am traversat limita ultimă a disperării senine" – Nedelcovici 2005: 94; „mi-e insuportabil ca sărăcie, ca disperare, ca dor de ţărişoară" – Goma 1997a: 209).

Reiese din cele de mai sus că intelectualii exilaţi au preţuit înlesnirile noii lor vieţi, libertatea de mişcare şi creaţie, posibilitatea de a cunoaşte o altă lume, ca şi de a adânci cunoaşterea de sine. Cu toate acestea, ei au perceput cu acuitate şi neajunsurile condiţiei lor de strămutaţi, de la dificultăţile materiale la deprofesionalizare, de la singurătate şi izolare la greutăţi de adaptare. Confesiunile scriitorilor români stabiliţi la Paris dau seamă în egală măsură de luminile şi umbrele exilului.

Bibliografie

A. Bibliografie critică

Anghelescu 2000: Mircea Anghelescu, *Cămaşa lui Nessus*, Bucureşti, Editura Cartea românească.

Băciuţ 2006: Nicolae Băciuţ, *Literatura exilului, exilul literaturii*, Târgu Mureş, Editura Nico.

Băileşteanu 1999: Florin Băileşteanu, *Personalităţi culturale româneşti din străinătate*, Bucureşti, Editura Romania Press.

Behring 2001: Eva Behring, *Scriitori români din exil, 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Binder 1993: Inge Binder, *Exilul ca experienţă culturală. Asociaţii şi instituţii româneşti în apus, 1945-1989*, Münster, teză de doctorat

Chihaia 1991: Pavel Chihaia, *Faţa cernită a libertăţii: douăzeci de convorbiri la Europa liberă*, Bucureşti, Editura Jurnalul literar.

Constantinescu 1995: Silvia Constantinescu, *Exil. Oameni şi idei*, Skogas, Editura Curierul românesc.

Cristea 1994: Mihaela Cristea, *Experienţa iniţiatică a exilului*, Bucureşti, Editura Roza vânturilor.

Firan, Popa 1994: Florea Firan, Constantin Popa, *Literatura diasporei*, Craiova, Editura Macedonski.

Florescu 1998, Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrişilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Bucureşti, Editura Jurnalul literar.

Florescu 2000, Nicolae Florescu, *Noi, cei din pădure, Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Bucureşti, Editura Jurnalul literar.

Glodeanu 1999: Gheorghe Glodeanu, *Incursiuni în literatura diasporei şi disidenţei*, Bucureşti, Editura Libra.

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

Hossu-Longin 1999: Valentin Hossu-Longin, *A doua România*, Bucureşti, Editura Fundația Culturală Libra.
Ierunca 1991: Virgil Ierunca, *româneşte*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Ierunca 1993: Virgil, Ierunca, *Subiect şi predicat*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Ierunca 1995: Virgil, Ierunca *Semnul mirării*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1990: Monica Lovinescu, *Unde scurte. Jurnal indirect*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1993: Monica Lovinescu, *Unde scurte II. Seismograme*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1994a: Monica Lovinescu, *Unde scurte III. Posteritatea contemporană*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1994b: Monica Lovinescu, *Unde scurte IV. Est-etice*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1995: Monica Lovinescu, *Unde scurte V. Pragul*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1996: Monica Lovinescu, *Unde scurte VI. Insula Şerpilor*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Manolescu 2003: Florin, Manolescu *Enciclopedia exilului literar românesc, 1945-1989*, Bucureşti, Editura Compania.
Marinescu 1999-2004, Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc I-II*, București, Editura Vremea.
Pelin 2002: Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice. Destine în 1222 de fişe alcătuite pe baza dosarelor din arhivele Securității*, Bucureşti, Editura Compania.
Pelin 1996: Mihai Pelin (coord.), *Cartea Albă a Securității. Istorii literare şi artistice 1969-1989*, Bucureşti, Editura Presa românească.
Popa 1998: Mircea Popa, *Reîntoarcerea în Ithaca. Scriitori români din exil*, Bucureşti, Editura Globus.
Popescu 2001: Titu Popescu, *Convorbiri despre exil şi literatură*, Bucureşti, Editura Jurnalul literar.
Ulici 1996: Laurențiu Ulici, *Scriitori români din afara granițelor țării*, Bucureşti, Editura Fundația Luceafărul.
Ungureanu 1995: Cornel, Ungureanu *La vest de Eden, O introducere în literatura exilului*, vol. I, Timişoara, Editura Amarcord.
Ungureanu 2000: Cornel, Ungureanu *La vest de Eden, O introducere în literatura exilului*, vol. II, Timişoara, Editura Amarcord.

B. Opere

Astaloş 2004: George Astaloş, *Exil*, Bucureşti, Editura Casa Radio.
Cazaban 2002: *Captiv în lumea liberă: Theodor Cazaban în dialog cu Cristian Bădiliță*, Cluj, Editura Echinox.
Constantin 2000: Ilie Constantin, *Dublul ochean*, Bucureşti, Editura Muzeul literaturii române.
Dumitriu 1995: George Pruteanu, *Pactul cu diavolul: şase zile cu Petru Dumitriu*, Bucureşti, Editura Albatros.
Flămând 1993: Dinu Flămând, *Mi se pare absolut firesc să trăiesc în Paris şi să am sufletul în Transilvania,* interviu cu George Arion, „Flacăra", 44.
Flămând 2000a: Dinu Flămând, *Ar trebui să ne exilăm cu toții*, interviu de Veronica Bălaj, „Orizont", 3.
Flămând 2000b: Dinu Flămând, interviu cu Ion Longin Popescu, „Formula AS", 421.
Goma 1997a: Paul Goma, *Jurnal pe sărite (1978-1993)*, Bucureşti, Editura Nemira.

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

Goma 1997b: Paul Goma, *Jurnal de căldură mare (28 iunie-11 iulie 1989)*, Bucureşti, Editura Nemira.
Goma 1997c: Paul Goma, *Jurnal de noapte lungă (septembrie-decembrie 1993)*, Bucureşti, Editura Nemira.
Goma 1998: Paul Goma, *Jurnal unui jurnal*, Cluj, Editura Dacia.
Ierunca 2000: Virgil Ierunca, *Trecut-au anii...*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 2002: Monica Lovinescu, *Jurnal 1981-1984*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 2003a: Monica Lovinescu, *Jurnal 1985-1988*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 2003b: Monica Lovinescu, *Jurnal 1990-1993*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 1999: Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, I, Bucureşti, Editura Humanitas.
Lovinescu 2001: Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, II, Bucureşti, Editura Humanitas.
Nedelcovici 2000: Bujor Nedelcovici, *Şarpele se afla acolo încă de la început*, interviu de Elena Budu, „România literară", 36.
Nedelcovici 2004: Bujor Nedelcovici, răspuns la ancheta *Scriitori români în exil* realizată de Cornel Nistea, „Discobolul", 7-9.
Nedelcovici 2005: Bujor Nedelcovici, *Jurnal infidel. Opere complete 5*, Bucureşti, Editura Allfa.
Papilian 1992: Alexandru Papilian, *Sunt sedus de jurnalistică*, interviu cu Aurelia Boriga, „Zig-zag", 14.
Stolojan 1996: Sanda Stolojan, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Stolojan, 1999: Sanda Stolojan, *Ceruri nomade. Jurnal din exilul parizian 1990-1996*, Bucureşti, Editura Humanitas.
Tănase 2004: Virgil Tănase, răspuns la ancheta *Scriitori români în exil* realizată de Cornel Nistea, „Discobolul", 7-9.
Tănase 1996: Virgil Tănase, *România mea*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Ţepeneag 2003: Dumitru Ţepeneag, *Clepsidra răsturnată. Dialog cu Ion Simuţ*, Piteşti, Editura Paralela 45.
Ţepeneag 1993: Dumitru Ţepeneag, *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*, Iaşi, Editura Institutul European.
Ţepeneag 2000: Dumitru Ţepeneag, *Războiul literaturii nu s-a încheiat*, Bucureşti, Editura All.
Ţepeneag 2006: Dumitru Ţepeneag, *Un român la Paris. Pagini de jurnal*, Bucureşti, Editura Cartea Românească.
Vişniec 2007: Matei Vişniec, *Am fost fericit. Ca un zeu*, interviu cu Angela Furtună, „Agonia", 2.

Les lumières et les ombres de l'exil vues par les écrivains roumains établis à Paris après la deuxième guerre mondiale

Les confessions des écrivains roumains établis à Paris après 1945 relèvent en égale mesure les lumières et les ombres de l'exil. Les intellectuels exilés ont su apprécier les facilités que leur offrait leur vie nouvelle, la liberté de circuler et de s'exprimer, la possibilité de connaître un autre monde et de se connaître à fond eux-mêmes. Malgré cela, ils ont ressenti durement les effets de leur condition de déracinés : les difficultés matérielles, le risque de se déprofesionnaliser, la solitude et l'isolement, l'adaptation à un milieu inconnu.

Institutul de Teorie şi Istorie Literară „G. Călinescu", BUCUREŞTI, ROMÂNIA

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)

BDD-V2670 © 2013 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:08 UTC)